

УДК 334.782 (477.53)“17”

Оксана Коваленко (м. Полтава)

РЕМІСНИЧІ ЦЕХИ м. ПОЛТАВИ XVIII ст.

У статті розглядаються ремісничі цехи м. Полтави XVIII ст. Простежено динаміку чисельного розвитку об'єднань. Розглянуто розселення ремісників у місті та встановлено його дисперсний характер. Проаналізовано податково-видатковий аспект фінансової діяльності цехів XVIII ст.: грошові та натуральні збори на користь старшини, міських урядовців, утримання військ, торгівельні відрахування. Порушено також питання взаємовідносин міської та полкової адміністрації із цехами.

Ключові слова: Полтава, цех, місто, фортеця, форштадт, населення, ремісники, видатки, грошові та натуральні збори.

Світ ремісничих цехів Лівобережної України XVIII ст., за незначним винятком, залишається малодослідженою ділянкою історичних знань. Проте незаперечним є факт, що неможливо скласти вірне уявлення про досліджувану територію: місто чи село без вивчення соціального, професійного, національного складу населення, його чисельності, міграції та розселення, станово-професійної структури. Згідно з поодинокими відомостями, у Полтаві в 50–60-х рр. XVII ст. існували шевський, ткацький та кравецький цехи¹. Так, на Мостовій вулиці (сучасна Жовтнева) знаходився “цех шевській” — очевидно, цеховий будинок цього ремісничого братства². На жаль, відомостей про чисельний і персональний склад ремісників та про місця їхнього проживання немає. Єдиним іменем, що дійшло до нас, є ім'я цехмістра шевського цеху Юська Харлаченка, який очолював ремісників до 1658 р.³.

Натомість для відтворення ремісничої палітри Полтави XVIII ст. є вже чимало різноманітних джерел, переважно матеріалів фіскального, адміністративного і господарського обліку, що включали облік населення, об'єктів промислового виробництва й сільського господарства. Це ревізії та компути (1718, 1721, 1732, 1734, 1735 рр.), податкові відомості, описи, перечневі таблиці тощо. Провідне місце серед них, безумовно, посідає “Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.”, більш відомий як “Румянцевський опис Малоросії”, оскільки включає в себе опис усіх домогосподарств та їхніх мешканців, а відтак дає детальне та повне уявлення про місто як систему.

З них дізнаємося, що в місті існувало 10 цехів: кравецький, різницький, шевський, ковальський, гончарський, ткацький, кушнірський, бондарський і колісницький та наприкінці століття до них додався ще й цех музик. На основі ревізій 1718, 1721, 1722, 1766, 1798 рр. можна також встановити зміни в кількості цехових ремісників упродовж XVIII ст., які представлені у таблиці 1.

Як показує наша вибірка, чисельність членів цеху ніколи не була сталою. Дані навіть за відносно незначний проміжок часу — 4 роки (1718–1722) — засвідчують, наскільки варіативною вона була. Зокрема, зменшення кількості ремісників і зникнення ремісничих братств можна, на нашу думку, пояснити зростаючою тенденцією до втечі з цехів⁵, а також зростанням тиску місцевої адміністрації на цехи. Адже козацька старшина, яка до кінця XVII ст. поступово еволюціонувала від військово-ленного до спадково-землевласницького соціального стану, в першій половині XVIII ст. посилювала експлуатацію міщан та цеховиків⁶.

Узагальнюючі дані про кількість ремісників та динаміку їхнього зростання по цехах міста такі: перше місце за кількістю майстрів посідав шевський цех, друге — ткацький, третє — різницький, четверте — кушнірський, п'яте — кравецький, шосте — колісницький, сьоме — ковальський, восьме — бондарський, дев'яте — гончарський (див. таблицю 1). Як бачимо, традиційно найчисельнішим був шевський цех, а найменшими, якщо не рахувати цеху музик, який з'явився лише у другій половині століття, — гончарський та бондарський.

Кількість ремісників м. Полтави XVIII ст.⁴

Цех	1718	1721	1722	1765–1766	1798–1800 (в тому числі з позацеховими ремісниками)
Кравецький	48	—	60	37	46
Різницький	26	35	20	28	32
Шевський	39	78	30	53	197
Ковальський	7	31	25	38	38
Гончарський	12	21	13	9	11
Ткацький	31	31	27	18	34
Кушнірський	1	81	—	3	46
Бондарський	8	14	10	7	20
Колісницький	21	—	—	—	—
Музик	—	—	—	2	13

Після шевського цеху, який, незважаючи на конкуренцію позацехових майстрів, лідирував за темпами зростання, відносно рівномірним був розвиток ткацького цеху: у першій половині XVIII ст. кількість майстрів тут стабільна — до 30 осіб, хоча у 60-х рр. значно скорочується — до 18 осіб. Причиною цього, очевидно, стало те, що ткацькі цехи в другій половині XVIII ст. скрізь втратили частину ринку через попит на мануфактурні та імпортовані тканини. Доказом, серед іншого, може слугувати й те, що у склепових похованнях заможних полтавців 70–80-х рр. XVIII ст., які було виявлено під час археологічних розкопок на Успенському цвинтарі, переважає одяг з шовкових, оксамитових та парчових тканин переважно імпортованого виробництва, але місцевого походження⁷.

Доволі постійною була також чисельність різницького цеху, незначне зростання різників пропорційно залежало від загальних змін кількості міського населення. Натомість стрибкоподібно розвивався кушнірський цех. Дані ревізій показують, що станом на 1718 р. у ньому працювала 1 особа, у 1722 р. — жодної, у 1721 р. — аж 81, а через 45 років — знову лише 3. Порівнюючи кількість ремісників Полтави та інших містечок Полтавського полку, відмітимо, що такі різкі коливання були притаманні лише полковому місту⁸.

Доволі чисельним був кравецький цех. Так, у 1718 р. він налічував 43 особи, а в 1722 р. — 60. Проте з середини XVIII ст. кількість майстрів тут зменшилася, що, очевидно, слід пов'язати із конкуренцією позацехових

кравців⁹. Натомість ковальський цех, навпаки, демонструє у ці ж роки виразне зростання. З 4 осіб у 1718 р. його чисельність збільшується до 38 у 1766 р. й на цьому рівні залишається до кінця століття¹⁰. Найвірогіднішою причиною цього служив розвиток артилерії та розгортання будівництва, особливо церков, яке потребувало спеціалістів по металу. Традиційно малочисельним був бондарський цех, коливаючись у межах 8–20 осіб. Порівняно сталою, хоча незначною, залишалася кількість гончарів. Зокрема, станом на 1718 р., їх налічувалося 12, а наприкінці століття — 11 (їх відносили до категорії “горшечники и печники”). У 1806 р. гончарів стало ще менше — дев'ять чоловік з-поміж 447 усіх “душ мастерових людей”¹¹. У цілому ж, як бачимо, Полтаву XVIII ст. навряд чи можна назвати значним виробничим осередком, проте цехове ремесло функціонувало безперервно.

Варто звернути увагу й на такі особливості, як розміщення ремісничих домогосподарств у житловій міській забудові. Полтавське цехове ремесло XVII–XVIII ст. мало дисперсний характер. Міські ремісники не мали спеціальних приміщень — цехових будинків, виробництво концентрувалося у домогосподарствах власників, де розміщувалися їхні майстерні та необхідні виробничі знаряддя. Реконструкцію розміщення таких домогосподарств спробуємо здійснити на основі “Генерального перепису 1765–1766 р.”. Як уже зазначалося, найчисельнішим у ці роки був шевський цех, що налічував 53 майстри. Однак лише дві садиби шевців знаходилися у межах фортеці, на ву-

лиці Хрестовій — це ділянка Нової фортеці, прилегла до схилу Мазурівки¹². Більшість же, 20 домогосподарств, локалізується на семи вулицях форштадту: на Подолі, Павленках, ділянці північно-західного, прилеглого до фортеці платового передмістя, в середньому по два-чотири домогосподарства на вулицю¹³. Зафіксований єдиний випадок проживання шевців по сусідству. Не відмічено також і сусідського проживання родичів, за єдиним винятком — спільного господарства шевців братів Біличенків¹⁴. Загалом же розселення на форштадті можна пояснити тяжінням ремісників цієї категорії до споживача.

На другому місці за чисельністю майстрів у 1765–1766 рр. знаходився ковальський цех — 38 осіб. Усі ковалі проживали на форштадті, в цілому займаючи 11 вулиць — від 1 до 7 на вулицю. Найбільшим місцем зосередження ковальського ремесла виступали дві сусідні вулиці — Костянтинівська та Володимирівська (район сучасних вул. Коцюбинського та ділянки вул. Шевченка). Усього на Володимирівській вулиці розташовувалося 37 домогосподарств, у тому числі: 2 підварки, 1 порожнє дворове місце, 6 дворів посполитих, по двору кравця та шевця, 3 двори цехових ковалів, які на цій же вулиці мали окремі кузні, 1 двір коваля полкової артилерії та 22 кузні цехових ремісників, де лише при двох були бездвірні хати, в яких ремісники й проживали¹⁵. Усі ковалі, що мешкали на Костянтинівській вулиці, мали кузні на сусідній, Володимирівській вулиці; решта проживала на форштадті на різних вулицях, але зазвичай недалеко від ковальського осередку. Принагідно зауважимо, що ковальському цехові були притаманні традиційні родинні зв'язки: серед ковалів — ба-

гато родичів, відмічено також три випадки спільного проживання братів, у тому числі й такі, коли з двох братів-ковалів один володів двором, інший — кузнею. Всього ж у місті станом на 1766 р. існувало 29 домогосподарств, у складі яких знаходилася кузня, 17 кузень розміщувалися окремо (див. таблицю 2, складену на підставі “Генерального перепису 1765–1766 р.”).

До кінця століття ця кількість зменшилася. Так, на межі XVIII–XIX ст. у Полтаві налічувалося лише 11 кузень і 19 котлярень¹⁶. Серед інших виробничих об'єктів, пов'язаних з обробитком заліза, “Генеральний опис” фіксує 2 дзвонарні. Вони знаходилися поряд у дворах на Михайлівській вулиці. Перша належала козаку Григорію Дзвоннику, друга — полковому пушкарю Андрію Дублянському¹⁷. Потреба в їхній продукції була викликана розгортанням у цей час будівництва мурованих церков. Саме тому дзвонарні, на відміну від кузень, знаходилися поряд зі старою частиною фортеці, що забезпечувало зручність транспортування виробу до новоспоруджених храмів. Як бачимо, ковальське виробництво займало чітко окреслену ділянку в місті. Така концентрація пояснювалася необхідністю винести виробничі приміщення за межі фортеці, на форштадт, подалі від основної забудови, аби зменшити пожежонебезпеку й уникнути підвищеного шуму та забруднень.

Що стосується кравців, то вони розселялися по місту довільно, переважно на форштадті. У межах фортеці їхні двори були лише у мазурівській та миколаївській частинах нової фортеці, на шести вулицях. На форштадті (Подолі, Павленках, північно- та південно-західних ділянках платового передмістя) вони од-

Таблиця 2

Структура домогосподарств ковалів XVIII ст.

Структура домогосподарства	Форштадт							
	Двір		Підварок		Бездвірна хата		Дворове місце	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
хата 1, кузня 1	2	0,3	1	0,65	5	8,9	—	—
хат 2, комор 2, кузня 1	1	0,15	—	—	—	—	—	—
хат 2, кузня 1	1	0,15	—	—	—	—	—	—
хат 3, комора 1, сараїв 2, кузня 1	1	0,15	—	—	—	—	—	—
хат 3, комор 2, кузня 1	1	0,15	—	—	—	—	—	—
кузня 1	—	—	—	—	17	30,3	—	—
Всього	6	0,9	1	0,65	22	39,2	0	0

ноосібно мешкали на 23 вулицях. Лише на двох із них було по два кравецьких двори, ще на двох — по три. У жодному з випадків садиби не розташовані по сусідству, не фіксуються і випадки проживання поруч родичів. Таке розселення, очевидно, визначалося близькістю до споживача та, меншою мірою, до шляхів.

Ремісничим кутком була Різницька гора, де проживали різники й знаходилися м'ясні лавки. Сучасні мешканці, як і раніше, називають цю ділянку північного виступу Іванової гори Різницькою горою, хоча м'ясні торговельні ряди були перенесені до Нового базару ще в 20-х рр. ХХ ст.¹⁸. Усього в місті у 1760-х рр. проживало 28 різників, приписаних до цеху. Їхні домогосподарства розміщувалися на 15 вулицях. Найбільша концентрація спостерігалася на чотирьох: Матвіївській (Поділ) — чотири, Павленківській (Павленки) — п'ять, Київській (сучасна вул. Жовтнева) — два, Андріївській (частина сучасного пров. Андріївського та вул. Верховинця) — п'ять господарств. Переважно на одній, або на сусідніх вулицях проживали родичі, які займалися різництвом. Крім того, на Філіпповій вулиці існувало компактне розміщення двадцяти м'ясних лавок, власниками яких здебільшого були майстри-різники¹⁹.

Переважає більшість домогосподарств майстрів ткацького цеху розташовувалася на форштадті (на дев'яти вулицях) і лише на одній — у межах фортеці. На двох вулицях — Київській та Костянтинівській — проживало по три ремісники, на Катерининській, Самійлівській та Соломонівській — по два ткачі. Слід відмітити, що три двори на Київській вулиці належали трьом братам — Никифору, Леонтію та Герасиму Серковським²⁰, тобто їх сусідське розміщення обумовлювалося не корпоративною солідарністю, а родинними зв'язками.

Гончарі, як і решта ремісників, працювали у власних садибах. На 1766 р. вони фіксуються на: Стрітенській — дві, Михайлівській — чотири, Спаській, Архангельській, Самойлівській — по одній особі²¹. Таким чином, усі двори гончарів знаходилися на одній ділянці північно-західного передмістя, біля Панянки. Всі згадані вулиці розміщені поряд із Михайлівською вулицею, на якій проживало найбільше гончарів. Її можна співвіднести із Гончарним провулком ХІХ ст. (сучасний провулок Капельгородського)²², що проходив від сучасної вулиці Паризької Комуни до Димно-

го провулку, який зберіг свою назву. Траса його проходження на сучасній карті міста трохи не відповідає плану 1900 р.²³. Він був прокладений дещо північніше і спрямований на Стрітенську церкву. Отже, є підстава говорити про компактне місце замешкання гончарів, хоча лише ним розселення по території Полтави не обмежувалося. За археологічними дослідженнями гончарних горнів ХVІІІ ст. можна локалізувати ще одне таке місце — у межах нової фортеці, неподалік фортифікаційної лінії, по трасі якої нині проходить Першотравневий проспект²⁴. Місцезнаходження усіх виявлених горнів не випадкове — на межі фортеці за валом, що передбачало зменшення пожежонебезпеки у місті.

Як уже зазначалося, одним із найменших був бондарський цех, який 1766 р. об'єднував лише 7 майстрів. Усі вони проживали на форштадті, у тому числі на такій віддаленій ділянці, як вулиця Лугова, а майже половина — три особи — мешкала на Катерининській вулиці²⁵.

Отже, домінуючим у місті практично до кінця ХVІІІ ст. залишалося цехове ремесло, хоча тоді вже з'явилися промислові об'єкти іншого типу — свічний завод та цегельні. Відповідно до функціонування ремісничих цехів (у місті їх існувало дев'ять — кравецький, різницький, шевський, ковальський, гончарський, ткацький, кушнірський, бондарський, колісницький цехи та цех музик), а також розвитку ґуральництва та млинарства, на території Полтави нами зафіксовано такі промислові об'єкти: майстерні ремісників, горни, цегельні, кузні, котлярні, дзвонарні, воскобійні, скотобійні. Матеріальне становище цехів було різним: якщо різницький, шевський, кушнірський цехи виглядають економічно стабільними, то гончарські, бондарські стабільно перебуваючими у скруті. Ця особливість простежується не лише за видатками з цехів, але й за чисельністю ремісників у цеху, яка на пряму залежала від економічного положення організації.

Розселення ремісників у місті мало дисперсний характер. Вони проживали на форштадтах, переважно навколо основних шляхів, — на північно-західному передмісті, Подолі, Павленках. Лише домогосподарства гончарів, ковалів та різників розміщувалися більш скупчено, оскільки їхні виробничі приміщення були розташовані подалі від основного масиву забудови.

Джерела та література

- 1 Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. Справы поточные 1664–1667 годов / [ред. и прим. В. А. Модзалевский]. — Чернигов: Типография Губернского земства, 1912. — Вып. I. — С. 45, 115; Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: [узт.]. — М.: АН СССР, 1954. — Т. 3. — С. 539; Полтави 800 років: 1174–1974.: зб. документів і матеріалів / [упоряд.: П. Х. Білий, П. Н. Ємець, В. Н. Жук та ін.]. — К.: Наукова думка, 1974. — С. 20, 21.
- 2 Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. Справы вечистые 1672–1680 годов / [ред. и прим. В. А. Модзалевский]. — Чернигов: Типография Г. М. Веселой, 1914. — Вып. III. — С. 46.
- 3 Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. Справы поточные 1664–1667 годов / [ред. и прим. В. А. Модзалевский]. — Чернигов: Типография Губернского земства, 1912. — Вып. I. — С. 91.
- 4 Таблица складена на підставі: Компут Полтавського полку 1718 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). — Ф. I: Лазаревського. — Спр. 54480. — Арк. 2–10; Компут полка Полтавського 1721 р. — // ІР НБУВ. — Ф. I: Лазаревського. — Спр. 54481. — Арк. 2–11 зв.; Ревизкая книга Полтавського полка. 1732 р. // ІР НБУВ. — Ф. I: Лазаревського. — Спр. 54335. — Арк. 2–19; 257–278 зв.; Ревизия Полтавського полка. 1735 р. // ІР НБУВ. — Ф. II: Історичні матеріали. — Спр. 734. — 8 арк.; Показання жителям Полтави різного звання людей ревизорам поданні на їх володіння. 1 листопада 1765 — 2 лютого 1766 р. // Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДАК) — Ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. — Оп. 2. — Спр. 1. — 390 арк.; Топографічний опис Лівобережної України в 1798–1800 гг. // Описи Лівобережної України / [упоряд. Т. Б. Ананьева, ред.: П. П. Сохань, Г. В. Боряк, В. А. Смолій, Ф. П. Шевченко, Н. М. Яковенко] — К.: Наукова думка, 1997. — С. 64.
- 5 Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII–XVIII в. / А. Єршов // Записник Ніжинського Інституту народної освіти. — Ніжин: [Б. м.], 1929. — Кн. IX. — С. 123.
- 6 Приклади див.: Пошивайло О. Етнографія українського гончарства / Олесь Пошивайло. — К.: Молодь, 1993. — С. 89–91; Єршов А. Вказ. праця. — С. 132; Пиріг П. Цехова організація ремесла на Чернігівщині у другій половині XVII ст. / П. Пиріг // Київська старовина. — К., 1999. — № 5. — С. 161.
- 7 Маєвська С. В. Костюм заможної міщанки з Полтави XVIII ст. (попереднє повідомлення) / С. В. Маєвська // Археологічний літопис Лівобережної України. — Полтава, 2000. — Ч. 1/2. — С. I.; Коваленко О. В. Звіт про охоронні дослідження на місці відновлення Свято-Успенського собору у Полтаві в 2000 році. Машинопис. — Полтава, 2001 р. // Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської державної обласної адміністрації. — Ф. I: Експедицій. — Спр. 337: текстова частина, Спр. 338: альбом ілюстрацій. — Арк. 38–40; Коваленко О. В. Цвинтар XVII–XVIII ст. на Соборному майдані у Полтаві / О. В. Коваленко // Археологічний літопис Лівобережної України. — Полтава, 2001. — Ч. 1. — С. 146–149.
- 8 Коваленко О. В. Видатковий аспект економічної діяльності цехів Полтавського полку початку XVIII ст. / О. В. Коваленко // Вісник Міжнародного науково-технічного університету: зб. наук. праць. — К., 2007. — Т. I, № 1. — С. 98.
- 9 Челобитные цехмистра шевского мастерства с братьями полтавскому полковнику о запрете заниматься этим ремеслом людям, не состоящим в цехе и указ полковой канцелярии. Копія. 1745 р. // ІР НБУВ, ф. I: Лазаревського, спр. 58148, 2 арк.
- 10 ЦДАК, ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., оп. 2, спр. 1, арк. 255–263; ІР НБУВ. — Ф. I: Лазаревського, спр. 54480, арк. 9; Топографічний опис Лівобережної України в 1798–1800 гг. // Описи Лівобережної України — К., 1997. — С. 63.
- 11 Полтави 800 років: 1174–1974. — К., 1974. — С. 25.
- 12 ЦДАК. ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., оп. 2, спр. 1, арк. 97–98 зв.

- 13 ЦДІАК. — Ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., оп. 2, спр. 1, арк. 118 зв., 120, 144–145 зв., 152, 161, 167, 177, 228 зв., 229, 381, 286 зв., 288, 289 зв., 290, 300, 301 зв., 302 зв.
- 14 Там само, спр. 1, арк. 121.
- 15 Там само, арк. 255–263
- 16 Топографічний опис Лівобережної України в 1798–1800 гг. // Описи Лівобережної України — К., 1997. — С. 64.
- 17 ЦДІАК, ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., оп. 2, спр. 1, арк. 215 зв., 216.
- 18 *Гейдельберг М.Б.* Історія вулиць міста Полтави. Рукопис. — Полтава, 1987 р. // Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею, ф. 3: Археологія, історія дореволюційного періоду, спр.19. арк. 3.
- 19 ЦДІАК, ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., оп. 2, спр. 1, арк. 173 зв.
- 20 Там само, арк. 228, 229 зв., 231 зв.
- 21 Там само, арк. 175 зв., 177 зв. 182–183 зв., 201–201 зв., 206, 210, 212 зв. 213, 214, 214 зв. 306.
- 22 *Гейдельберг Н.* Методические материалы по теме: “Улицы старой Полтавы” / Николай Гедельберг. — Полтава: Знання, 1988. — С. 13.
- 23 План г. Полтавы и окрестностей к Братской могиле. 1900 р. // Російський державний історичний архів в м. Санкт-Петербург, ф. 1118: Шереметьєва А. Д., оп. 3, спр. 222. — 1 арк.
- 24 *Коваленко О.* Матеріали до історії гончарства Полтави XVIII століття / Оксана Коваленко // Український керамологічний журнал. — Опішне, 2004. — № 1 (11). — С. 90–96; Ханко О. В. Пізньосередньовічне горно з Полтави / О. В. Ханко // Полтавський археологічний збірник: зб. наук. праць. — Полтава: Археологія, 1999. — Ч. 5. — С. 68–73; Супруненко О. Б. Дослідження посаду літописної Лтави. Інститутська гора / О. Б. Супруненко, Ю. О. Пуголовок, К. М. Мироненко, О. М. Ткаченко, В. В. Шерстюк, В. А. Яремченко. — Київ-Полтава, 2009. — Частина друга. — С. 76–91.
- 25 ЦДІАК, ф. 57: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., оп. 2, спр. 1, арк. 365 зв.-368.

Оксана Коваленко

Ремесленные цехи г. Полтавы XVIII в.

В статье рассматриваются ремесленные цехи Полтавы XVIII в. Прослежена динамика количественного развития данных объединений. Рассмотрено расселение ремесленников в городе, установлен его дисперсный характер. Анализируется налогово-расходный аспект финансовой деятельности цехов XVIII в.: вопросы денежных и натуральных сборов в интересах казацкой старшины, городских чиновников, уплаты на содержание войск, торговые отчисления, а также взаимоотношений городской и полковой администрации с цехами.

Ключевые слова: Полтава, цех, город, крепость, форштадт, население, ремесленники, расходы, денежные и натуральные сборы.

Oxana Kovalenko

The workshops of the Poltava XVIII century

In the article, the workshops of the Poltava XVIII century are considered. The dynamics of quantitative development are analyzed. Moving of the handicraftsmen on the city territory is considered, its disperse character is established. The tax-expense aspect of financial activity of the workshops is analyzed. In particular, the questions of money and natural in behalf of cossack petty officer are considered, city officials, payments on maintenance of troops, sale deductions.

Key words: Poltava, workshops, city, fortress, suburb, planning, population, handicraftsmen, expenses, monetary and natural gathering.